

Проф. д-р Емил Панушев*

СТРУКТУРНИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ЗА БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА ОТ ПРИСЪСТВИЕТО НА ГЛОБАЛНИТЕ СТОЙНОСТНИ ВЕРИГИ

Анализирани са промените в търговско-икономическите отношения на България под влияние на глобалните стойностни вериги. Изследвани са промените в търговията с добавена стойност на националните отрасли под влияние на участието на страна в интеграционните процеси. Определени са характерните структурни елементи на външотърговските потоци и са оценени ефектите на международната търговска регулаторна рамка върху външноикономическата ориентация на България.

JEL: F14; F15

Ключови думи: външна търговия; глобални стойностни вериги; търговия с добавена стойност; Световна търговска организация

Отвореният характер на българската икономика и членството в Европейския съюз определят в значителна степен външноикономическата ориентация на страната. Промените в производствения характер на световните търговски потоци са предизвикателство за националната икономика и обуславят търсенето на подходи за адаптиране и развитие на отрасловата структура.

Процесите на глобализация обхващат все повече производствени сфери и увеличават стоковите потоци между отделните държави и компании. Това се отразява върху структурата на търговията и води до диверсифициране на стоковите потоци по линия на обмяна на стоки с частична степен на готовност и продукти за по-нататъшна преработка. В резултат от стремежа на фирмите да намалят производствените разходи, за да повишат своята международна конкурентоспособност, в редица отрасли производството на големи компании се свежда до асемблиране (сглобяване) на доставени готови части. Това е резултат от стремежа на фирмите да намалят производствените разходи, за да повишат своята международна конкурентоспособност.

Класическите форми на международна търговия – производство в една страна и продажба в друга, в днешно време обхващат около 30% от световната търговия. В резултат от промените от последните десетилетия 70% от международната търговия включват услуги, суровини, части и компоненти (OECD, 2018). Това е следствие от функционирането на глобалните стойностни вериги (ГСВ), които разпростират производството си в различни държави и насочват както инвестиционните потоци, така и производствените си дейности в райони със суровинна осигуреност и трудови ресурси. Използването на информационни и комуникационни технологии (ИКТ) дава възможност да се повишава

* ВСУ „Чернориец Храбър“, факултет „Международна икономика и администрация“; ИИИ при БАН, секция „Международна икономика“, empan@bas.bg

делът на търговията с производствени фактори и да се увеличи конкурентноспособността на компаниите. Кризата от 2008-2009 г. прекъсва растежа на търговията и стимулира разширяването на обхвата на ГСВ и тяхното насочване към регионално преструктуриране на търговските потоци.

Разпространяването на производството е продукт на структурни промени в редица отрасли, предизвикани от технологичното развитие, и дава възможност за организиране на производствения процес в различни държави и фирми. Ето защо голяма част от международната търговия на практика се свежда до търговия със стойност, която се внася в страната-производител и се допълва с национална добавена стойност. Създадени по такъв начин, глобалните стойностни вериги променят националната производствена структура и регионалните търговски потоци.

Модели на изграждане на глобалните стойностни вериги

Развитието на производствените и търговските връзки обуславя търсенето на адекватен теоретичен подход за отразяване на настъпилите промени в организацията и ефективността на производствения процес върху съвременната международна търговия. От гледна точка на подходите на класическата теория за международната търговия през последните години може да се отбележи отражението на глобализацията върху индустриалните взаимодействия за повишаване на ефективността на функционирането на фирмите (вж. IBRD, 2017, р. 16). Това от своя страна създава възможности за продуктова диверсификация на самата производствена структура и за нейното последващо фрагментиране.

На тази основа Ричард Болдуин детерминира историческата хронология на разделянето на производството и неговото обвързване в глобални вериги (вж. Baldwin, 2013). Развитието на индустрията в началото на миналия век се характеризира със съсредоточаване на производството в големи производствени единици. Намаляването на търговските разходи обуславя първото разделяне на производствения процес, а развитието на ИКТ стимулира второто разделяне на производството в различни държави.

Моделът на вертикално интегрирани фирми е основа за намирането на форми за намаляване на производствените разходи, поради което те стават предпоставка за развитие на стойностни вериги. Разпространяването на производството в различни държави се използва от многонационалните компании, за да оказват влияние върху разпределението на добавената стойност в други региони. По такъв начин координирането на различни производства се превръща в конкурентно предимство на фирмите, решавайки парадигмата дали да се произвежда, или да се купува (вж. IBRD, 2017, р. 28). Създават се условия да се разшири прилагането на международни бизнес операции и да се намерят алтернативни фирмени решения за осъществяване на международен бизнес (Василева, 2011). При изграждането на стойностните вериги крайният продукт

може да се създава както с последващо допълване – като се увеличат доставките на различни компоненти, така и с последващо заместване – изнасяне на дейности като асемблиране на изделия, дистрибуция и последващо обслужване в зависимост от еластичността на пазара (вж. IBRD, 2017, р. 23).

Промяната в размера на добавената стойност на национално равнище се обуславя не само от съчетаването на производствените фактори и създадения в страната продукт, но и от пренесената стойност от вноса, която се включва в брутния национален продукт. Предвид различната тежест на секторите в националната икономика, добавената стойност влияе върху продължителността на производствения процес и променя в някаква степен структурата на търговските потоци. Така глобалните стойностни вериги диверсифицират търговските потоци и ги правят съществен компонент на националната производствена структура.

Различен е и моделът при присъединяването към ГСВ. Изследванията показват, че САЩ се включват с използването на съвкупност от полуфабрикати, части и компоненти, което се осъществява с *износ* на преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ), а Китай – чрез експорт на асемблирани крайни продукти, което става предимно с *привличане* на чуждестранни инвестиции (IBRD, 2017, р. 60).

Присъединяването на страните от Централна и Източна Европа към ЕС доведе до тяхното включване в европейските глобални стойностни вериги и до разширяване на търговията със стоки за последваща обработка. В резултат от това нараства търговията с високотехнологични продукти за последваща обработка при различна степен на диверсификация на износа. Висока степен на обвързаност се наблюдава и в износа на междинни стоки на преработващата промишленост от Мексико за САЩ – близо 70.4% за 2015 г. (вж. IBRD, 2017, р. 62). Подобна тенденция се отчита и в търговията с Канада. В търговията си с ЕС и САЩ азиатските държави следват модела на Китай – намаляване на търговията с междинни стоки и ръст на търговията с готови изделия.

На тази основа е необходимо да се оценят промените в националната отраслова структура и да се дефинират подходите на външноикономическата политика, предвид участието в глобалните стойностни вериги. Този подход позволява да се съпоставят измененията в отделните сектори на икономиката с външноикономическото въздействие от гледна точка на износа и вноса. Представяйки практиката на България, в изследване на Световната банка за ролята на глобалните стойности вериги за развитието се посочва, че разширяването на присъствието на чуждестранни фирми увеличава дела на националната добавена стойност в износа и активизира външотърговския стокообмен по линия на вноса (Taglioni & Winkler, 2016, р. 40). Н. Иванова и Е. Иванов пък оценяват съотношението на пренесена и добавена стойност в основни сектори на българската икономика от гледна точка на участието им в ГСВ и техните експортни възможности (Ivanova & Ivanov, 2017).

Търговията с добавена стойност е свързана с промени в инвестиционния процес, породени както от националните стопански субекти, така и от присъст-

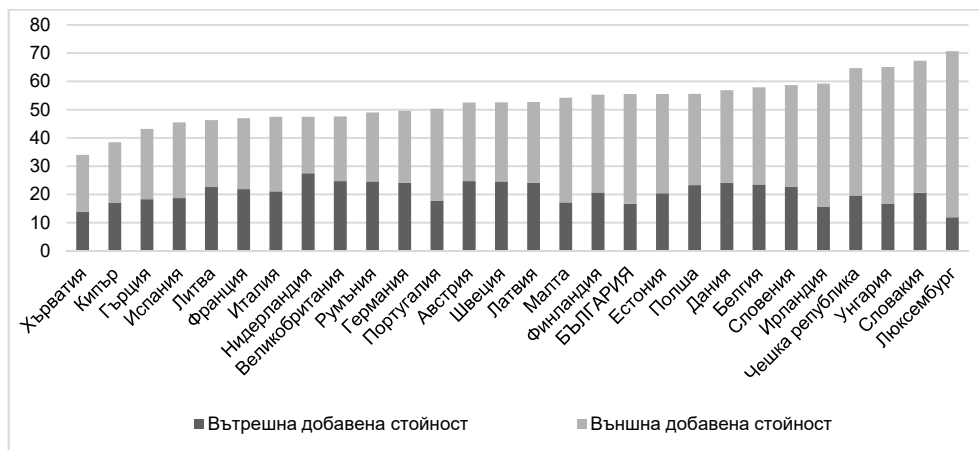
вието на ПЧИ. Това е обусловено от факта, че включването в глобалните стойностни вериги следва взаимодействието между структурните промени и инвестиционните потоци.

Промяната в търговските потоци и в тяхната структура е резултат от настъпилите изменения в производствения модел след 2012 г. Световната финансова криза провокира смяна в установените производствени връзки и отговорът на глобалните стойностни вериги е пренасочване към други производствени центрове. Анализът на такива международни търговско-икономически взаимодействия се осъществява въз основа на данните на националните сметки за създаването на добавената стойност и допълването на внесената с цел износ на продукта за крайното му предназначение добавена стойност. Освен това в тези оценки се взима предвид и регионалният характер на такива търговски потоци, което разширява възможностите за тяхното дефиниране в рамките на националните сметки. На трансгранично равнище глобалните стойностни вериги създават икономически системи за определени страни и региони. В някои случаи и с цел последваща преработка или асемблиране те се определят от вноса на междинните изделия, от които се създава продукт за износ. Така, въпреки че традиционно се дефинира като износ (съответно внос), международната търговия става част от производствения процес.

Оценките на добавената стойност в износа на държави-членки на Световната търговска организация (СТО) представят различията в рамките на ЕС при разделянето ѝ на вътрешна и външна (WTO, 2016) (фиг. 1).

Фигура 1

Относителен дял на добавената стойност в износа
на страните от ЕС (%)



Източник. WTO (2016). Trade in Value Added and Global Value Chains, за съответните държави.

Данните от фиг. 1 показват, че България се намира приблизително в средните стойности спрямо останалите членки на ЕС, но е сред страните с висок дял – над 50%. От гледна точка на вътрешната добавена стойност тя е сред тези с най-ниски равнища, като преди нея са само Люксембург, Хърватия, Ирландия и Унгария. При външната добавена стойност България е сред страните с най-голям размер, като пред нея са само Ирландия, Чешката република, Словакия, Унгария и Люксембург. За посочения кръг държави стокообменът е силно обвързан с включването им в стойностни вериги.

Участието в ГСВ е свързано с промени в производствената организация и в структурата на заетостта, а фрагментирането на производството – със специализация и в известна степен с пренасочване на заетостта в отраслите с външноикономическа ориентация. За периода 1995-2011 г. в рамките на ЕС дялът на заетите в производството на крайни продукти за износ намалява в Естония, Белгия, Нидерландия, а в другите страни от Централна и Източна Европа той се увеличава – пред България са само Ирландия и Унгария (OECD, 2016, р. 7) Посочената група държави отбелязва най-голям относителен дял на заетите (пряко и непряко) в производство на стоки за износ – за България той се оценява на близо 43%. Структурата на заетите е национално специфична – у нас в първичния сектор те са 22%, в преработващата промишленост – 29%, в транспорта и телекомуникациите – 9%, в сектора „Дистрибуция, финанси и други бизнес услуги“ – 28% и в „Други услуги“ – 13%. Подобна е структурата на заетостта в съседните държави, както и в Литва и Латвия. (OECD, 2016, р. 12). Регионално търговията на България и останалите страни от ЕС е съсредоточена предимно в Европа, което е характерно и за повечето държави от ОИСР.

След 2014 г. растежът на експортноориентираното производство в Азия се забавя, което води до реструктуриране в насоките на организация на дейността на международно равнище и до необходимостта от създаване на допълнителни търговски условия за функционирането на ГСВ. От една страна, това обуславя въвеждането на тарифни и митнически облекчения за търговията със стоки за последваща преработка, както и разширяването на търговските споразумения на регионална основа. По такъв начин увеличените възможности за внос стават фактор за повишаване на конкурентоспособността на фирмите, особено при тяхното включване в ГСВ (OECD, 2018). От друга страна, търговията с добавена стойност изисква значително участие на сектора на услугите, по-специално на бизнес услугите, стимулиращи експортните възможности на компаниите (Ivanova & Ivanov, 2017, р. 28-31).

Посочените промени са предпоставка за подробен анализ на структурата на добавената стойност на национално и на секторно равнище в България и влиянието на външноикономическите фактори. Оценката на участието в глобалните стойностни вериги се извършва въз основа на данните на Националния статистически институт в раздела „Национални сметки“ – сметка „Производство“ по икономически сектори и групировки по икономически дейности по текущи

цени. Тя кореспондира с данните от информационната система „Външна търговия“ – раздела „Износ и внос“ по Класификацията на икономическите дейности.

Добавената стойност в износа се определя от дела на брутната добавена стойност на даден икономически сектор и групировка по икономически дейности в брутната продукция за съответната година. Вносът в продуктовата група е съпоставен с междинното потребление в посочената класификация. В анализираниите групировки са включени само онези сектори, които отчитат външно-икономическа дейност.

При изследването на секторите на икономиката, в които се наблюдава участието в глобалните стойностни вериги, се разглеждат „Селско, горско и рибно стопанство“ (А); „Добивна промишленост“ (В); „Преработваща промишленост“ (С) и „Услуги“ – включени са дейности с външноикономическа насока (търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети (G), създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения (J), професионални дейности и научни изследвания (M) и култура, спорт и развлечения (R). Избраните сектори могат да се сравнят с представените данни от Доклада за глобалните стойностни вериги (IBRD, 2017).

Фигура 2

Пренесена и добавена стойност в износа и внос на сектор
„Селско, горско и рибно стопанство“ (млн. лв.)



Източник. Статистически годишник на България за съответните години. Информационна система „Външна търговия“.

За групировката „Селско, горско и рибно стопанство“ (А) данните показват значително активизиране на външноикономическия обмен след присъединяването към ЕС (фиг. 2). То е обусловено от увеличаването на вътрешната добавена стойност и на възможностите за реализиране на предимствата от

нарасналият внос. Спадът през последните години е резултат от включването в търговските вериги и от изчерпването на ефектите от присъединяването към Единния пазар. Преструктурирането се свързва по-малко с кризата през 2009 г. и в по-голяма степен с промените в поведението на глобалните стойностни вериги от 2011 г. По тази причина след 2015 г. се възстановява присъствието в износа на този вид продукти.

През разглеждания период в сектор „Добивна промишленост“ (В) се очертават значителни проблеми, свързани със същественото увеличаване на износа (фиг. 3), особено след 2011 г., съпроводени и с нарастване на вноса. Тези промени са характерни не само за България, но и за други държави, в които се съсредоточават дейности на глобалните стойностни вериги. На практика у нас външнотърговската дейност в сектора се отчита след присъединяването ни към ЕС, а след 2011 г. голяма роля започва да играе и активното му присъствие в ГСВ. Разширеното междинно потребление е фактор за значителния обмен на ресурси от сектора, който се възстановява след 2016 г., както и за високия дял на добавената стойност в износа.

Фигура 3

Пренесена и добавена стойност в износа и внос на сектор „Добивна промишленост“ (млн. лв.)



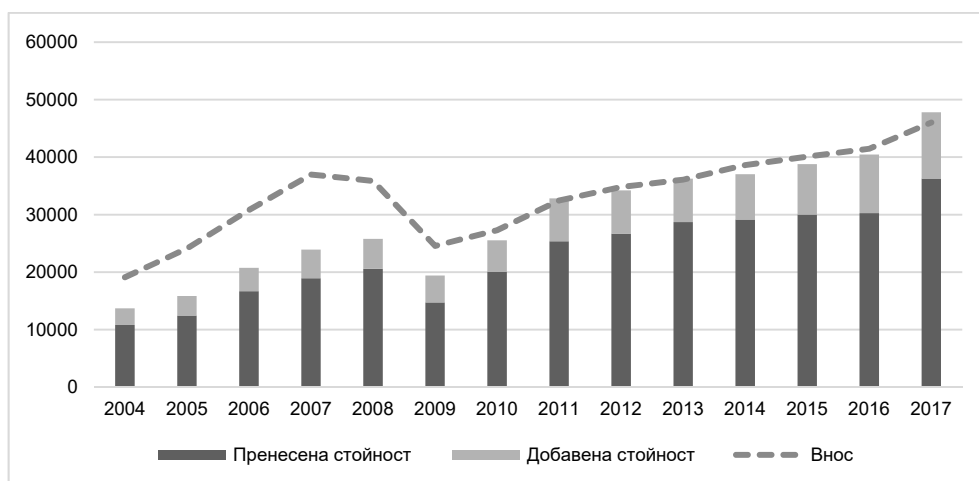
Източник. Статистически годишник на България за съответните години. Информационна система „Външна търговия“.

Най-сериозно е участието в глобалните стойностни вериги на сектор „Преработваща промишленост“ (С), който осигурява и основната част от износа на страната. Съществена характеристика на неговия износ е значителната част на пренесената стойност (фиг. 4), което обуславя високата му зависимост от вноса. Развитието на сектора е повлияно в най-голяма степен от световната финансовата криза, но экспортните му позиции се възстановяват много бързо.

За това съдейства и съответното нарастване на вноса в преработващата промишленост – до присъединяването на България към ЕС той превишава междинното потребление, което проличава от покачването на пренесената стойност в износа. В същото време увеличението на вътрешната добавена стойност е доста по-малко поради слабите промени в производствената база. Показателен е и фактът, че до присъединяването към Единния пазар поради потребителската му насоченост вносът превишава междинното потребление, а след това вследствие на по-широкото участие в стойностните вериги устойчивият характер на тази употреба осигурява пренесената стойност. Стабилността на производствените връзки е предпоставка за успешно участие на различните отрасли от сектора в глобалните стойностни вериги и за превишаването на износа след 2017 г.

Фигура 4

Пренесена и добавена стойност в износа и внос на сектор „Преработваща промишленост“ (млн. лв.)



Източник. Статистически годишник на България за съответните години. Информационна система „Външна търговия“.

При останалите две групи от сектор „Индустрия“¹ с външноикономическа активност – „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и на газообразни горива“ (D) и „Доставяне на води, канализационни услуги, управление на отпадъците и възстановяване“ (E), са обобщени доста видове дейности. В първата група се наблюдава неустойчиво нарастване на пренесе-

¹ В общия сектор „Индустрия“ от националните сметки се включва и отрасъл „Строителство“, но при него не се отчита външноикономическа дейност и поради това не е обект на отрасловия анализ.

ната стойност в износа поради вноса на енергийни ресурси, а дейността обхваща значително по обем вътрешно потребление. Във втората група добавената стойност е приблизително колкото пренесената, което се отнася най-вече до третирането на различни видове отпадъци. След кризата от 2009 г. вносът нараства, като се доближава до вътрешното потребление и е свързан със специфични обработки на внесени продукти.

Секторът на услугите има важно значение за участието на индустриалните отрасли в глобалните стойностни вериги, тъй като те подпомагат съвместното функциониране с външните партньори. След присъединяването ни към ЕС (фиг. 5) и по време на кризата от 2009 г. в сектора се наблюдава значително увеличаване на износа на добавена стойност, последвано от бързо възстановяване. Предвид значителния дял на административните услуги и на тези, свързани с други вътрешностопански дейности, е високо и вътрешното потребление, но след 2007 г. вносът намалява, което е компенсирано с развитието на редица производства от високотехнологичните отрасли в България.

Фигура 5

Пренесена и добавена стойност в износа и внос на групата
„Услуги с външноикономическа насоченост“ (млн. лв.)



Източник. Статистически годишник на България за съответните години. Информационна система „Външна търговия“.

Разглеждайки външноикономическите аспекти на сектора на услугите, външноикономическа насоченост, макар и ограничена, се отчита при групите: „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети“ (D); „Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения“ (J); „Професионални дейности и научни изследвания“ (M); „Култура, спорт и развлечения“ (R), като не се включва групата „Други дейности“.

Общо за сектора е характерно оживление на външноикономическата дейност след присъединяването ни към ЕС със значителен дял на добавената стойност (вж. фиг. 5). През последните години вътрешното потребление се активизира и съответно пренесената стойност нараства при високо равнище на вноса.

В отделните подгрупи дейности трябва да се отбележи, че за групите „Търговия; ремонт на автомобили и мотоциклети“ (G) и „Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения“ (J) външнотърговската активност се отчита от 2008 г., а при „Професионални дейности и научни изследвания“ (M) и „Култура, спорт и развлечения“ (R) активността е по-голяма през 2006 и 2007 г., след което е на доста ниско равнище.

Представените оценки за развитието на секторите и отраслите в българската икономика на базата на данните от националната статистика дават основание да се приеме, че един от съществените фактори за включването на българските стопански субекти в ГСВ е присъединяването на страната ни към ЕС от 2007 г., а не предприсъединителният период, както се посочва в някои изследвания (вж. например Ivanova & Ivanov, 2017, p. 34). Наред с това данните показват висока адаптивност на участниците във веригите към спада от 2016 г. и последващото възстановяване в най-обвързаните сектори.

Участието на България в европейските глобални стойностни вериги

Благоприятните възможности, създадени от промяната в географската структура на търговията, са водещ мотив за развитите държави при иницирането и сключването на регионални споразумения. Същевременно в много случаи участието на развиващите се страни в такъв вид спогодби предизвиква маргинализация на отрасловата им структура и намалява ползите от либерализацията на международната търговия. Това се дължи на факта, че ефектите от участието на развитите икономики в регионални интеграционни споразумения, описани в класическата и в новата теория за регионалната интеграция, ги правят активна страна във взаимната търговия. За разлика от тях при развиващите се държави мотивацията за регионална интеграция е обусловена от стремежа да се подпомага икономическото развитие, от структурата на националното стопанство, от характеристиките на производството и търговската политика (вж. Маринов, 2015, с. 71).

Един от съществените проблеми при оценяване на влиянието на ГСВ е структурата на търговските потоци – фирмите имат различно участие в даден сектор от гледна точка на достъпа до производствени фактори и външноикономически връзки, а това става причина и за различната географска ориентация на търговските потоци на отделните стопански субекти. Ричард Болдуин определя голямата регионална сегментация „като фабриката Европа, фабриката Азия и фабриката Северна Америка“, което навежда към асоциация с доминираща

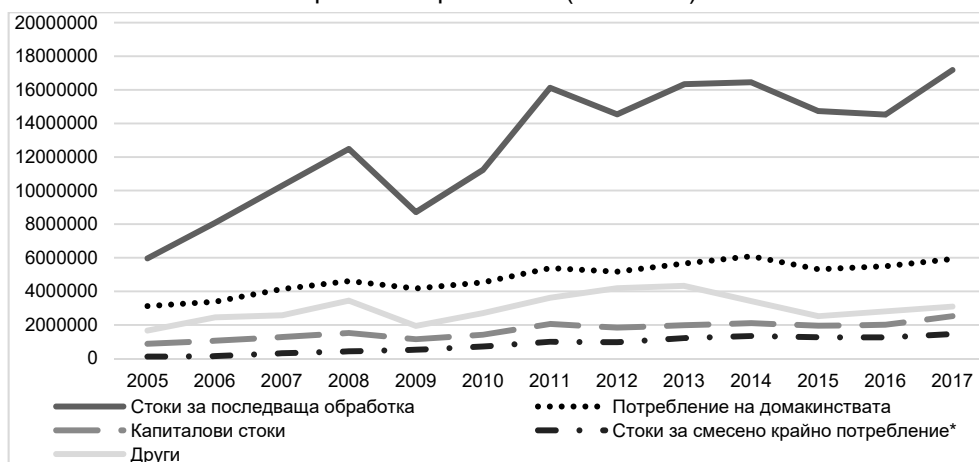
щата роля на Германия, Китай и САЩ. Тези страни съсредоточават значителни потоци от стоки и полуфабрикати и обвързват икономически съседните държави.

Присъединяването към ЕС е съществен фактор за регионалното насочване на търговските потоци, който води до включването на българските фирми в европейските стойностни вериги. След десетгодишното ни членство в Съюза се отчита увеличение на концентрацията на износа за Единния пазар в 4 държави – Германия, Италия, Гърция и Румъния, значимо е и присъствието на Франция. Вносът е най-вече от Германия, Италия и Румъния, както и от страните от Централна Европа – Полша, Унгария, Чешката република и Австрия. Общо концентрираността на износа е достигнала 16 държави, а на вноса – 15. Това би могло да се свърже с малките размери на българската икономика, както и с интегрираността в големите икономики и участието в големите европейски стойностни вериги. Позитивните ефекти на реструктурирането дават възможност за активно присъствие в определени сектори на развитите европейски държави. Наред с това се повишава външната ефективност на българската икономика по отношение на съседните страни и на основните търговски партньори извън ЕС.

Оценката на влиянието на ГСВ върху отрасловата структура може да се осъществи от гледна точка на продуктовия състав на търговските потоци.

Фигура 6

Структура на износа на България по вида на крайно потребление (хил. USD)



* Включва персонални компютри, леки автомобили, лични телефони, луксозни стоки и пакетирани лекарства.

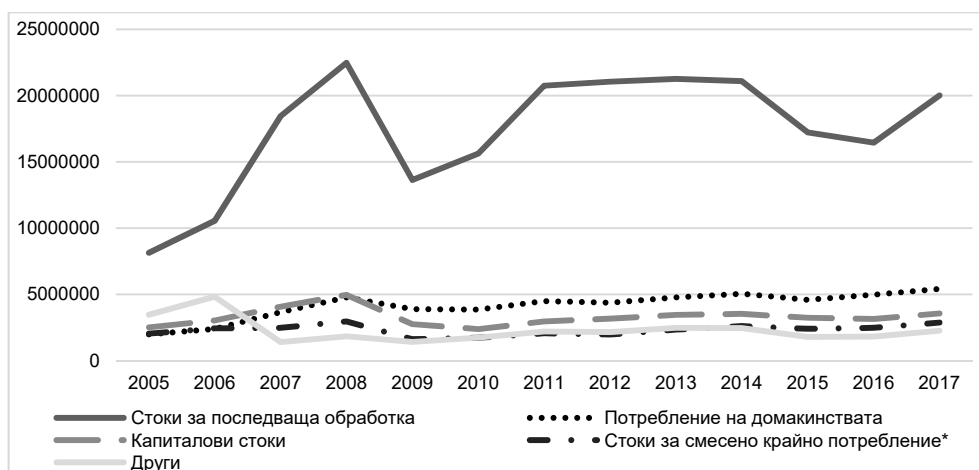
Източник. OECD.stat Export. Dataset: Bilateral Trade in Goods by Industry and End-use (BTDIxE), ISIC Rev.4.

Представените във фиг. 6 данни показват, че се повишава дялът на стоките за последваща обработка (Intermediate goods), които имат най-голяма чувствителност към международната конюнктура и обхващат над 50% от стоковата структура на българския износ. Увеличава се и присъствието в износа на останалите групи стоки, което е резултат от участието на Единния пазар на ЕС. Намаляващият дял на стоките, класифицирани в групата „Други“, може да се обясни с ниската конкурентоспособност на националните производители на крайни продукти на Единния пазар. До известна степен компенсиращ ефект има износот на стоки за смесено потребление, като основна част в тях са опакованите лекарства.

Структурата на вноса (фиг. 7) илюстрира значителната обвързаност на националната икономика с ГСВ. Това се вижда от преобладаващия дял на стоките за последваща обработка, които са обвързани с износа и заемат около 60% от вноса. От останалите групи по-съществено място има тази на потребителските стоки, които са предимно от европейски производители, а при стоките за смесено крайно потребление преобладават леките автомобили и опакованите лекарства. Рязкото увеличение на стоките за последваща обработка и намаляването на другите стоки е свързано с приемането на страната в ЕС и е показателно за влиянието на Единния пазар върху националната производствена структура.

Фигура 7

Структура на вноса на България по вида на крайно потребление (хил. USD)



* Включва персонални компютри, леки автомобили, лични телефони, луксозни стоки и пакетирани лекарства.

Източник. OECD.stat Export. Dataset: Bilateral Trade in Goods by Industry and End-use (BTDIxE), ISIC Rev.4.

Представените тенденции потвърждават силната взаимовръзка на отраслите в българската икономика с европейските глобални стойностни вериги, особено по линия на търговията със стоки за последваща обработка. Групата стоки със смесено крайно потребление смекчава негативните външни влияния и придава устойчив характер на търговските потоци. Като цяло влошаването на стоковата структура на външната търговия се свързва с ръста в стокообмена на продукти на първичния сектор за сметка на преработените продукти (вж. Маринов, 2018). Това повишава регионалната обвързаност на българската икономика и обуславя необходимостта от външноикономическа преориентация на страната към динамични пазари в региони, които са извън континента.

Отражение на международното регулиране на търговията

През миналия век са сключени голям брой многостранни регионални търговски споразумения, които задълбочават интеграционните процеси в определени региони и стават предпоставка за взаимодействие между интеграционните общности. Функционирането на регионалните търговски споразумения в Африка, Латинска Америка и Азия на практика подкрепя многостранния характер на международната търговия. Търговската либерализация се свързва с промяната на редица тарифи на индустриални продукти, чиято цел е да се насърчи индустриализацията на развиващите се държави (вж. Baldwin & Nakatomi, 2015, p. 8). Регионалните търговски споразумения променят централната роля на Световната търговска организация (СТО) и допринасят за развитието на нова среда за многостранната търговия.

Регионалните споразумения на двустранна и многостранна основа спомагат за преодоляването на търговските ограничения и водят до разширяване на достъпа на глобалните стойностни вериги до национални ресурси и пазари. На практика ГСВ подкрепят създаването на регионалните търговски споразумения, което стимулира либерализацията на международната търговия и я прави зависима от стратегията на многонационалните корпорации.

Класическото разбиране за международна търговия се основава на принципите на конкурентните предимства и специализацията, при които производствените ресурси се използват рационално. Отделните държави провеждат политики на подобряване на международната конкурентоспособност чрез привличане на чуждестранни инвестиции и технологични иновации. Ето защо международното регулиране на търговията в рамките на СТО се постига чрез либерализацията на пазара и подобряване на неговите правила, свързани с двустранните търговско-икономически отношения (вж. Baldwin & Nakatomi, 2015, p. 8). Те се допълват с приложението на принципа на „най-облагодетелствана нация“ за стимулиране на търговията.

Функционирането на сегашната регулация в тази сфера е повлияно както от промените в производствено-икономическа структура на международните

отношения, така и от новите многостранни взаимодействия между големите регионални търговски блокове. Действащата регулаторна рамка на световната търговия обаче се оказва несъответстваща на промените в търговските потоци, които наред със стоките включват и инвестиции, ноу-хау, квалификация и други производствени фактори (Baldwin & Nakatomi, 2015, p. 9). Развитието на такъв вид търговски потоци е обусловено от нарастващата интернационализация на производството и изграждането на международни производствени структури, дефинирани като глобални стойностни вериги. Те повишават взаимната полезност за участниците и обвързват развитите държави с развиващи се страни с двустранни инвестиционни споразумения, чиято цел е освен всичко друго да улеснят регионалната търговия. Мегарегионалните спогодби либерализират търговията с производствени фактори и променят географската насоченост на търговските потоци.

През последните години в международната търговия се наблюдава разширяване на протекционистичните мерки по отношение не само на вноса на крайни продукти, но и на стоките за последваща преработка – главно части и компоненти. Това е особено характерно за вноса в Китай и води до изменения в позициите на глобалните стойностни вериги, които вече започват да инициират международни споразумения за търговия и инвестиции. Отношението на отделните държави към международните ангажименти също се променя и те сключват редица споразумения, стимулиращи вноса на капиталово оборудване и стоки за последваща обработка за сметка на вноса на крайни продукти. Прилагането на тарифи съгласно правилото за „най-облагодетелствана нация“ стимулира търговията с междинни и капиталови стоки, но тези тарифи все още са значително по-високи за възникващите пазари, отколкото за развитите страни (Chad, 2018).

На практика търговските ограничения придобиват вида на временни търговски бариери, които се прилагат нарастващо за вноса на стоките за последваща преработка, особено от Китай. Разглеждайки новата структура на стоковите потоци в международната търговия, се вижда, че при развитите икономики преобладават продукти за последваща обработка и крайно потребление, а при възникващите пазари – стоки за последваща обработка и капиталови стоки, което е следствие от измененията в търговската структура на китайския износ (Chad, 2018). По тази причина ГСВ ориентират вноса на редица продукти за последваща преработка от други страни и региони и се насочват към развитие на вътрешнорегионалната търговия, особено в утвърдените търговски блокове, и към сключване на нови търговски споразумения с водещи икономически партньори.

*

Все по-широкото участие на България в европейските глобални стойностни вериги обуславя в значителна степен промените в националната отрас-

лова структура и характера на външноикономическата дейност на икономиката. Най-значимият резултат от това участие е сериозното увеличение на обмена на суровини и стоки за последваща преработка. Участието в ГСВ е дефинирано най-вече от преработващата промишленост, чието нарастващо присъствие играе важна роля във външнотърговския обмен. Услугите, свързани с външноикономическата дейност, не заемат съществено място във външната търговия на България въпреки положителните тенденции след присъединяването към Единния пазар.

На практика обаче включването на стопанските субекти у нас в европейските стойностни вериги ограничава възможностите на фирмите за навлизане на нови и динамични регионални пазари. Ето защо е необходимо по-голяма част от търговските потоци на България да се ориентират към съседните страни – това ще се отрази положително върху подобряването на структурата и конкурентоспособността на националните отрасли, които намират алтернатива в тези държави. Така включването на България в международните производственоикономически структури ще се превърне в предпоставка за изграждане на регионални производствени системи като част от глобалните стойностни вериги. Това обуславя и необходимостта от разработването на целенасочена външноикономическа стратегия, която да съчетава привличането на чуждестранни инвестиции с разширяването на присъствието на страната в други региони и държави.

Използвана литература:

Василева, А. (2011). Глобалните доставки в международния бизнес. *Икономическа мисъл*, N 3, с. 92-114.

Маринов, Е. (2015). Теориите за икономическа интеграция: приложение при интеграционни споразумения между развиващи се държави. *Икономически и социални алтернативи*, N 3, с. 62-73.

Маринов, Е. (2018). Посткризисното развитие на външнотърговските отношения на България. *Икономическа мисъл*, N 6, с. 63-82.

НСИ. Информационна система „Външна търговия“.

НСИ. Статистически годишник на България.

Baldwin, R. (2013). Global Supply Chains: Why They Emerged, Why They Matter, and Where They Are Going. In: *Elms, D. and P. Low (eds.). Global Value Chains in a Changing World*. Geneva: World Trade Organization, p. 13-59.

Baldwin, R. & M. Nakatomi (2015). Restoring WTO Centrality to a Multi-Tiered Global Trading System. In: *The High and Low Politics of Trade. Can the World Trade Organization's Centrality Be Restored in a New Multi-Tiered Global Trading System?* World Economic Forum, August.

Chad, P. B. (2018). Protectionism Was Threatening Global Supply Chains before Trump. *Trade & Investment Policy Watch*, November 8: Peterson Institute for International Economics.

Ivanova, N. & E. Ivanov (2017). *The Role of Bulgaria in Global Value Chains*, Bulgarian National Bank. Discussion Papers, DP/105/2017.

Taglioni, D. & D. Winkler (2016). *Making Global Value Chains Work for Development*. International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank.

IBRD (2017). Global value chain development report 2017. Measuring and analyzing the impact of GVCs on economic development. Washington: International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank.

OECD (2016). *Trade Policy Papers N 190. Global Value Chains and Trade in Value-Added: An Initial Assessment of the Impact on Jobs and Productivity*. Paris.

OECD (2018). *Trade Policy Implications of Global Value Chains*. Trade policy brief, December.

OECD.stat Export. Dataset: Bilateral Trade in Goods by Industry and End-use (BTDIxE), ISIC Rev.4.

WTO (2016). Trade in Value Added and Global Value Chains.

11.03.2019 г.